

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України,
професор

Зародження центру державної бібліографії в Україні

До 1917 року в Україні не було державної бібліографії. Її й не могло бути, оскільки не існувало й української державності. Дореволюційна історія державної бібліографії і обов'язкового примірника в Україні — це історія державної бібліографії і обов'язкового примірника в Російській імперії.

Жодна з українських бібліотек не отримувала обов'язкового примірника творів друку, не було центру, де збиралися б усі книги, журнали та інші види видань, що виходили на території України. Всі видавництва перебували під наглядом жандармерії та зобов'язані були надавати обов'язкові примірники тільки царській цензурі. Отже, державна реєстрація української друкованої продукції замінювалася загальноімперською реєстрацією. Проте бажання створити національну бібліографію в Україні було надзвичайно великим.

У 1909 році, після конгресу українських культурних та економічних організацій, скликаного львівським осередком товариства "Просвіта", у колі українських бібліографів виникла думка про створення національної бібліографії. Ініціатором цієї справи стала Бібліографічна комісія, організована при Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, що визначила головним завданням започаткування національної бібліографії та об'єднання з цією метою бібліографів України. Це була перша спроба розпочати бібліографічну роботу в нашій державі.

Упродовж своєї діяльності Бібліографічна комісія видала п'ять томів "Матеріалів до української бібліографії". Відомі відозви, які розсилала Комісія, запрошуючи українських бібліографів до співпраці, проте відчутних результатів ця робота не дала.

Подібні спроби були зроблені й Одеським бібліографічним товариством (ОБТ), що діяло при Новоросійському університеті від 1911 року й насамперед мало на меті збирати матеріали щодо Одеси та місцевого краю. Загалом ОБТ підготувало небагато бібліографічних матеріалів, і ще менше їх було опубліко-

вано на сторінках його друкованого органу "Извѣстія". Бурхливі суспільно-політичні події 1917—1919 років загострили кризу Товариства, і вже на початку 1920-х років воно припинило свою роботу.

Історія національного обов'язкового примірника бере відлік від часів визвольних змагань, створення українського уряду та проголошення України республікою, незалежною від Росії. На реєстрацію друкованої продукції не поширювалися постанови Тимчасового уряду та радянської влади, що були видані в 1917—1918 роках і не виконувалися через політичні події. До того ж уже виходив у світ часопис українського письменства "Книгарь", в якому друкувався "Літопис українського письменства" ("Летопись украинской литературы") — перелік нових книг. "Книгарь" був зародком періодичного органу державної бібліографії. Крім реєстраційної роботи, редакція багато уваги приділяла й статтям із питань книжкового ринку (інколи — винятково рекламного характеру), критико-бібліографічним оглядам і рецензіям.

Перший уряд Української Народної Республіки (УНР) — Генеральний секретаріат України — утворено згідно з рішенням Української Центральної Ради на підставі I Універсалу, ухваленого нею 15 червня 1917 року. Головою уряду призначено В. Винниченка, відомого на той час політичного діяча й письменника, лідера українських соціал-демократів, заступника голови Української Центральної Ради. Працювала нова влада у вкрай непростих умовах. Адже, як пізніше зауважував В. Винниченко, урядовці "ніякого, ні державного, ні адміністративного досвіду не мали і не могли мати". Крім того, відчувався шалений супротив їхній роботі з боку представників адміністративного апарату "старої держави". Та й із Тимчасовим урядом, який уособлював тоді центральну владу Росії, відносини були далеко не найкращими¹.

¹ Кульчицький С. Становлення державності: уряди України / Станіслав Кульчицький // Урядовий кур'єр. — 2007. — 17 трав.

Жовтневі події 1917 року в Петрограді кардинально змінили ситуацію. В оприлюдненому 20 листопада 1917 року III Універсалі було урочисто проголошено, що "віднині Україна стає Українською Народною Республікою". Однак це ще не була влада самостійної держави, адже новий уряд мав співпрацювати з центром у розв'язанні основних проблем, від яких залежали долі України й Росії, — передусім війни, миру та продовольчого забезпечення.

Наприкінці 1917 року на розгляд Центральної Ради було подано проект закону про обов'язкове надсилання від друкарень 11 примірників усіх видань (до революції — 13, а за часів Тимчасового уряду — 8), з яких 2 примірники — для бібліотечно-архівного відділу Міністерства освіти, що мав проводити реєстрацію нових видань і складати бібліографічні покажчики. Головною метою визначено постачання книго-сховищам друкованої продукції та поповнення їх закордонною літературою завдяки книгообміну, для чого виділялося 4 примірники. Натомість реєстрації обов'язкових примірників було відведено другорядне місце й проводити її мала бібліотечно-архівна інспектура. Контролювати виконання закону доручили органам освіти сумісно з органами Міністерства внутрішніх справ, яке, на жаль, недооцінювало важливість реєстрації й вважало, що збирання видань по бібліотеках і є основним завданням. Проте через політичні події втілити у життя цей закон не вдалося.

Водночас в Україні стверджувалася радянська державність. На I Всеукраїнському з'їзді Рад, який відбувся 24 грудня 1917 року в Харкові, Україну проголошено Республікою Рад і задекларовано її федеративний зв'язок із радянською Росією. Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК), обраний з'їздом, поширив на територію України всі декрети й розпорядження уряду Російської республіки, скасував розпорядження Центральної Ради та її Генерального секретаріату. ВУЦВК сформував виконавчу гілку влади — Народний секретаріат. До кінця січня 1918 уряд радянської України перебував у Харкові, а потім переїхав до Києва. У квітні 1918 року замість ВУЦВК і Народного секретаріату сформовано Всеукраїнське бюро для керівництва повстанською боротьбою проти окупантів, згодом реорганізоване у Всеукраїнський центральний військово-революційний комітет.

За умови політичного та військового протистояння, різних поглядів на майбутнє, шляхи виходу зі складної ситуації Генеральний секретаріат як колегіальний орган не зміг зберегти цілісність у міркуваннях і діях. Це призвело до кризи уряду Винниченка, котрий у січні 1918 року подав у відставку. Керівництво новим урядом — Радою народних міністрів — перейшло до українських есерів.

Аби врятуватися від більшовицького наступу, Центральна Рада звернулася по допомогу до інших держав. 27 січня 1918 року в Брест-Литовську укладемо мирний договір із центральними європейськими країнами, котрі визнали Україну як самостійну державу. На прохання Центральної Ради в країну було

введено австро-німецькі війська, які зайняли Київ. Проте окупаційна влада, переконавшись у тому, що чинний уряд неспроможний виконувати зобов'язання щодо продовольчого постачання до Німеччини та припинення ескалації революційного руху, розігнала його.

Із січня 1918 року в історії нашої країни розпочався новий етап — народилася Українська Держава. 29 квітня було фактично здійснено державний переворот — гетьманом усієї України проголошено П. Скоропадського, генерала царської армії. За часів Гетьманату ухвалено новий закон, за яким у складі Міністерства внутрішніх справ було створено Головне управління у справах друку. До його обов'язків входили реєстрація всіх творів друку, створення каталогів та бібліографічних оглядів. Проте закон, що набув чинності з 1 липня 1918 року, не визначав ані кількості обов'язкових примірників, ані умови їхнього розподілу серед бібліотек та інших установ. Управління виконувало суто цензурні функції, а відповідних завдань культурного напрямку у законі передбачено не було.

Режим П. Скоропадського, що спирався на німецьку та австро-угорську військову підтримку, також виявився нежиттєздатним. Цією ситуацією скористався Український національний союз для організації антигетьманського повстання. Керувати ним доручили спеціально створеній для цього Директорії, до складу якої увійшли В. Винниченко (голова), С. Петлюра, П. Андрієвський, А. Макаренко та Ф. Швець. Одразу ж після зречення гетьманського уряду від влади сформовано Раду міністрів на чолі з В. Чехівським².

Виведення з України австро-німецьких військ збіглося з піднесенням повстанського руху проти інтервентів і гетьманщини, в якому брали участь дві різні сили — одна орієнтувалася на більшовиків і прагнула відновити владу Рад, друга — об'єдналася навколо українських національних партій і домогалася відновлення УНР. Саме між ними розгорнулася боротьба на місцях. Спираючись на допомогу Червоної армії, щойно сформовані українські радянські підрозділи розпочали воєнні дії проти військ Директорії УНР.

Упродовж двох років існування Української Народної Республіки доби Директорії змінилося шість складів урядів. Їх очолювали, крім В. Чехівського, С. Остапенко, Б. Матрос, І. Мазепа, В. Прокопович та А. Лівіцький. Діяли вони в умовах військового протистояння, бойових дій і постійних переїздів.

Поразка Німеччини у Першій світовій війні докорінно змінила ситуацію в країні. На її території відновлено владу Рад, сформовано Тимчасовий робітничо-селянський уряд. 6 січня 1919 року ухвалено декрет, що визначав, за аналогією з радянською Росією, нову назву держави — Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). (Від 1936 року, коли було внесено зміну в Конституцію, — Українська Радянська Соціалістична Республіка³.)

² Кульчицький С. Становлення держави: уряди України / Станіслав Кульчицький // Урядовий кур'єр. — 2007. — 17 трав.

³ Там само.

Проте Директорія вжила заходів, щоб утілити в життя закон про обов'язковий примірник, але, на відміну від гетьманського закону, прагнула поновити культурні традиції уряду Центральної Ради.

З червня 1918 року бібліотечна секція архівно-бібліотечного відділу Міністерства народної освіти (пізніше — Головне управління мистецтв та національної культури) розпочала підготовку до I Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів. Одним із пунктів програми було обговорення питання утворення Книжної Палати, укладання "Книжної Літописі" й бібліографічних покажчиків.

Згодом, за дорученням архівно-бібліотечного відділу, його співробітник В. Міяковський із 5 до 30 липня 1918 року перебував у відрядженні в Петербурзі для ознайомлення з роботою російської Книжкової палати. У звіті⁴ про виконану роботу він докладно доповів про структуру та організацію роботи установи.

Отже, біля витоків української державної бібліографії стояла Українська Народна Республіка, а не більшовицька влада, як це довгий час запобігливо стверджували партійні історики вітчизняної бібліографії.

В умовах громадянської війни функціонування системи реєстрації друкованих українських видань майже припинилося, й для її реорганізації було вжито низку заходів.

Після тривалої підготовчої роботи міністр народної освіти, професор І. Огієнко, головноуправляючий справами мистецтв та національної культури П. Дорошенко, голова архівно-бібліотечного відділу В. Модзалевський подали до Ради Міністрів Української Народної Республіки два законопроекти: 1) про утворення Головної Книжної Палати в Києві як осередку, що не тільки має реєструвати і обліковувати книжкові багатства, а й науково систематизувати всю друковану продукцію; 2) про обов'язкове надсилання друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами примірників усіх видань. До законопроекту про утворення Головної Книжної Палати було додано пояснювальну записку, в якій зазначалося: "Необхідно почати утворення конче потрібної інституції — Книжної Палати, в якій науково підготовлені люде, знайомі з книжкою та з друком взагалі, мали б можливість підрахувати все книжне багатство, набране в попередні часи, та розібратись в ньому"⁵.

Для цього передбачалося створити реєстраційний відділ, головним завданням якого була "...повна, пляномірна і своєчасна реєстрація всього біжучого друку на Україні, як книжок, так і періодичних видань, і всіх інших зразків друкарської продукції, а також в інтересах охорони авторських прав — драматичних творів, як друкованих, так і рукописних"⁶.

Відділ мав розподіляти й розсилати між інституціями обов'язковий примірник, а також, як кінцевий

результат своєї роботи, видавати "Книжну Літопись". На перші два місяці, впродовж яких необхідно було виробити штатний розпис і налагодити організаційну роботу, відділу асигновано 29 000 крб.

Іншим, не менш важливим завданням Палати, було наукове опрацювання всієї друкованої продукції: "...вона мусить вишукувати, винимати, групувати, систематизувати по галузях наук, найпотрібніших питаннях, тощо, і нарешті оголошувати свою роботу на загальне повідомлення та користання"⁷.

З цією метою і створювався Бібліографічний інститут, до головних завдань якого належали "біжуча бібліографія" та випуск щорічників із різних галузей науки й державного життя. На той час "біжуча бібліографія" була доволі складною роботою, адже співробітники мали реєструвати, систематично класифікувати кілька десятків тисяч записів на рік, і ця кількість щороку лише збільшувалася.

У пояснювальній записці автори наголошували на вагомому значенні бібліографії для державного будівництва: "Як не одне питання державного і громадського життя не може бути вирішено без статистики, також воно не може бути вирішено без бібліографічних вказівок на літературу по цьому"⁸. Якнайкраще підтверджує наведену думку той факт, що в Брюсселі коштом багатьох держав було засновано Міжнародний бібліографічний інститут, який за короткий час зібрав кілька мільйонів записів.

Щодо створення третього відділу, то, згідно з пояснювальною запискою, обґрунтовувалося це рішення так: "Для того, щоб нарешті припинити мізерне існування книгозбірень урядових, приватних, громадських та при різних наукових інституціях, за-для того, щоб зменшити вплив "випадковості" в розвою нашої бібліотечної справи, щоб утворити постійну колею, по якій книжна продукція нормально, без зайвого баласту розташовувалася-б через вищезазначені бібліотеки, Книжна Палата мусить включити в свій склад "Книжний фонд"⁹.

Цей відділ мав зібрати та врятувати від загибелі бібліотеки ліквідованих інституцій, розподілити їхні фонди, скласти список приватних книжкових зібрань і вжити заходів для їхнього захисту від остаточного знищення.

24 січня 1919 року Директорія затвердила ухвалений Радою народних міністрів "Закон про утворення Головної Книжної Палати в м. Києві та про асигнування в розпорядження Головноуправляючого справами Мистецтв та Національної Культури 50000 карбованців на організацію цієї Палати"¹⁰.

Підписали закон голова Директорії В. Винниченко, члени Директорії — А. Макаренко та П. Андрієвський, член-секретар С. Петлюра, член-секретар Ф. Швець, голова Ради народних міністрів В. Чехівський, міністр народної освіти І. Огієнко.

⁴ Архів вищих органів державної влади та управління України. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 598. Арк. 10—12.

⁵ НБУВ, Інститут рукописів. Ф. 48. Од. зб. 1. Арк. 5.

⁶ Там само. Арк. 6.

⁷ Там само.

⁸ Там само. Арк. 5.

⁹ Там само. Арк. 6.

¹⁰ Там само. Арк. 14.

Згідно з цим законом Головна Книжна Палата мала складатися з трьох відділів: 1. Відділ реєстрації і "Книжної Літописі"; 2. Український бібліографічний інститут; 3. Книжний фонд.

26 січня 1919 року Директорія затвердила ухвалений Радою народних міністрів "Закон про обов'язкову надсилку друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до Повітових Комісарів примірників всіх видань"¹¹. Отже, обов'язкові примірники всіх "друкованих речей", що надходили до комісарів, мали передавати до архівно-бібліотечного відділу, а з організацією Книжної Палати — до неї.

Архівно-бібліотечний відділ, на який було покладено обов'язки Книжної Палати до її створення, звернувся 29 січня 1919 року до Головного управління у справах друку з проханням, щоб примірники всіх видань київських друкарень надсилалися до Управління через те, що в них вже є готовий апарат для їх реєстрації. 10 примірників щодня передавалися б до відділу.

Згодом архівно-бібліотечному відділу були передані й матеріали Головного управління у справах друку.

Відповідно до наказу комісара Головного управління мистецтв та національної культури від 18 лютого 1919 року № 20 архівно-бібліотечному відділу запропоновано розпочати формування Головної Книжної Палати, а згодом, за наказом від 26 лютого 1919 року № 36, відділ був тимчасово реорганізований в Архівне управління, а його бібліотечна секція увійшла до складу Головної Книжної Палати як її четвертий відділ — Бібліотечне управління.

Завідувачем справами з утворення Головної Книжної Палати призначено Ю. Іванова-Меженка з тим, що всі його справи та обов'язки будуть передані до Ради Головної Книжної Палати, до складу якої мали ввійти всі завідувачі відділів і представники професійних та освітніх інституцій.

29 січня 1919 року Тимчасовий робітничо-селянський уряд реорганізовано в Раду народних комісарів УСРР (Раднарком, РНК). Згідно з наказом народного комісара освіти В. Затонського № 4 від 11 лютого 1919 року, "...усі асигнування і намічені видачі по Міністерству Народної Освіти, затверджені попереднім урядом, залишені в повній силі і підлягають виконанню..."¹². (Рада народних комісарів була найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади. Вона затверджувалася ВУЦВК і звітувала перед ним та Всеукраїнським з'їздом Рад. Раднарком діяв до 1946 року, коли був реорганізований у Раду Міністрів УРСР.)

У листопаді—грудні 1919 року розгорнулися активні бойові операції Червоної армії проти білогвардійських військ і Директорії. Було сформовано тимчасовий уряд — Всеукраїнський революційний комітет (Всеукрревком), який у лютому 1920 року, коли на більшій частині території України закріпилася радянська влада, припинив свою діяльність.

¹¹ НБУВ, Інститут рукописів. Ф. 48. Од. зб. 1. Арк. 3.

¹² НБУВ, Інститут рукописів. Ф. 48. Спр. 3. Арк. 5.

Налагодженню нормальної роботи Книжної Палати заважало чимало перешкод. 20 лютого 1919 року комісар Головного управління мистецтв та національної культури Ю. Мазуренко і голова його архівно-бібліотечного відділу В. Модзалевський надіслали листа до комісара у справах друку за № 104/804, в якому повідомляли, що через політичні події, а також скасування Головного управління у справах друку, закон від 26 січня 1919 року київські друкарні не виконують, а отже потрібно видати новий, що зобов'язував би їх надсилати примірники своїх видань безпосередньо до Головної Книжної Палати за адресою: Бібіковський б-р, 14¹³. Для ліквідації прогалини у "збірці" видань необхідно, щоб "всі Київські друкарні та інші подібні установи... надіслали до Головної Книжної Палати все, що було ними видруковано, починаючи від 1-го Лютого"¹⁴, — наголошували автори листа.

За кілька днів комісар Головного управління мистецтв та національної культури й завідувач справами Книжної Палати надіслали ще одне звернення до комісара у справах друку, в якому до копії попереднього листа від 20 лютого додали й проект наказу про виконання закону від 26 січня 1919 року: "Комісаріат просить, якщо він буде Вами ухвалений, видати його по дорученому Вам Комісаріату"¹⁵.

17 березня 1919 року відбулося перше засідання Ради Головної Книжної Палати¹⁶, на якому були присутні завідувач справами з утворення Головної Книжної Палати Ю. Іванов-Меженко; завідувачі відділів Головної Книжної Палати Ю. Ковалевський, М. Чирков; представник Академії наук академік Д. Багалій; представники від бібліотек: Університету св. Володимира — В. Кордт; Українського народного університету в Києві — М. Сагарда, Київського комерційного інституту — Д. Теремець; Київської духовної академії — А. Криловський; Києво-Печерської лаври — О. Готовцев, а також представник відділу охорони пам'яток церковної старовини прот. І. Кречетов; від Геологічного комітету при Раднаргоспі — М. Архангельська.

Першим питанням засідання, яке пройшло під головуванням Ю. Іванова-Меженка, була його доповідь про юридичне становище та організацію роботи Палати. На той час у відділах працювало 32 співробітники. Установа розпочала збирання матеріалів для реєстрації приватних і громадських книгозбірень, книгарень і видавництва. Ці документи передано до бібліотечної секції виконкому на її вимогу. Право ревізії бібліотек, збереження залишених книгозбірень і надання охоронних листів приватним

¹³ Згідно з Постановою Колегії міського господарства з 23 березня 1919 р. перейменовано на бульвар Тараса Шевченка. За цією адресою розташовано відомий жовтий корпус Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З 1919 до 1920 рр. у будинку перебував Наркомат освіти УСРР, а до 1922 р. — Головна Книжна Палата.

¹⁴ НБУВ, Інститут рукописів. Ф. 48. Спр. 3. Арк. 4.

¹⁵ Там само. Арк. 4.

¹⁶ Архів вищих органів державної влади та управління України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 547. Арк. 2—3.

особам, яким раніше користувалася Головна Книжна Палата, перейшло до секції позашкільної освіти Міністерства освіти. За згодою цієї секції та бібліотечної секції виконкому питання про реквізицію бібліотек вирішувала комісія, до складу якої входив і представник від Головної Книжної Палати. Реквізовані бібліотеки та окремі книги академічного змісту передавалися до Палати.

Другим питанням засідання Ради були вибори голови Книжної Палати, якого, згідно з ухваленим законом, обирали з-поміж завідувачів відділів. Після таємного голосування головою Ради став представник бібліотеки Університету св. Володимира В. Кордт, секретарем — завідувач Бібліографічного інституту Головної Книжної Палати Ю. Ковалевський, а головою Книжної Палати — Ю. Іванов-Меженко.

Установа за короткий час широко розгорнула свою роботу.

Відділ реєстрації і "Книжної Літописі" мав проводити своєчасну реєстрацію всього "біжучого друку" в Україні й фіксувати його у фаховому часописі "Книжна Літопись".

Основним завданням Бібліографічного інституту Книжної Палати було складання та випуск "Української бібліографії", котра відображала видання з усієї території країни від початку виникнення друку, а згодом співробітники мали бібліографувати всю друковану продукцію російською та українською мовами про Україну. Пріоритетною Інститут визначив бібліографію видань 1917—1919 років.

Метою роботи відділу "Книжний фонд" було якнайдоцільніше використання всіх книжкових багатств, розпорощених у різних бібліотеках Української Народної Республіки, а також приватних збірок, що мали наукову й культурну цінність, захист книгозбірень, яким загрожувало закриття чи знищення, поповнення фондів державних бібліотек тощо. Прийняті книжкові зібрання скасованих інституцій, отримані дублетні видання склали основу фонду "Бібліотеки рухомого складу", книги з якого передавали в інші бібліотечні установи держави. Згодом головним завданням відділу (його перейменовано на відділ каталогів) було складання каталогів власного фонду, фондів бібліотек і каталогу каталогів усіх урядових і громадських книгозбірень.

Співробітники Бібліотечного управління відповідали за охорону книг, здійснювали контроль за міськими й сільськими бібліотеками, налагоджували між ними зв'язки й допомагали в роботі, збирали статистичні дані про стан установ, розробляли єдиний план організації мережі бібліотек, заснованих державним коштом, і план забезпечення їх книгами. При Бібліотечному управлінні працювали курси з бібліотекознавства.

На другому засіданні Ради Палати¹⁷ (24 березня 1919 року) затверджено її склад у кількості 12 членів: 8 представників від професійних та освітніх інсти-

туцій і 4 завідувачі відділів. Представників від бібліотеки Академії наук і Наукового товариства ім. Шевченка затверджували до складу Ради лише після їхньої згоди.

На цьому засіданні було розглянуто роботу відділу реєстрації та "Книжної Літописі". Матеріали, що знаходились у його розпорядженні, розпочало збирати ще Головне управління у справах друку при Міністерстві внутрішніх справ, засноване за часів Гетьманату з цензурною метою. Коли в Києві встановилася радянська влада, приміщення Управління перейшло до партії "Бундт", а матеріали — до Палати. Згодом до установи було передано друковані примірники, одержані архівно-бібліотечним відділом від видавництв. Майже всі вони були розписані на картки.

Природно, що у той час було вкрай складно організувати роботу відділу належним чином. Одна з головних перешкод — надзвичайно погані комунікації, що не давало змоги отримувати матеріали, надруковані поза межами Києва, та надсилати обов'язкові примірники в інституції інших міст України. На другому засіданні було ухвалено рішення організувати апарат контролю над друкарнями, який мав стежити за своєчасним надсиланням до Книжної Палати примірників усієї друкованої продукції. Зі свого боку, одразу після отримання обов'язкових примірників видань установа повинна була надсилати по два з них до Національної бібліотеки Української Держави (з травня 1919 — Всенародна бібліотека України) та бібліотеки Київського університету.

На цьому ж засіданні вперше було розглянуто питання про організацію місцевих відділів Головної Книжної Палати, оскільки після революційних подій багато цінних бібліотек залишилися без захисту й догляду. Для упорядкування книжкових зібрань потрібна була підтримка місцевої влади, котра чи не найкраще знала, в якому стані перебувають бібліотеки на її території. Місцеві відділи планували створити на зразок Архівного управління — насамперед у Харкові, Катеринославі, Полтаві та Чернігові.

Одним із важливих питань, порушених на цьому засіданні, був і розгляд діяльності Бібліографічного інституту, що мав складати "Українську бібліографію", матеріалом для якої слугувала друкована продукція з усієї території України від початку виникнення друку. Це надзвичайно складний і копіткий процес, адже кожна картку мали заповнювати з оригіналу, а не з каталогів чи інших джерел. Зі значними труднощами було пов'язано й складання бібліографії видань, які не повинні за законом надсилатися до Книжної Палати. Бібліографію старих книг можливо створювати лише за місцевим принципом, для чого й потрібні були відділи Палати на місцях.

15 квітня 1919 року Бібліографічний інститут оприлюднив звернення "До всіх книгарень та книжних комор м. Києва", в якому наголошувалося: "Український Бібліографічний Інститут при Головній Книжній Палаті, який працює над складанням Української бібліографії, повинен мати в своєму розпорядженні

¹⁷ НБУВ, Інститут рукописів. Ф. 166. Оп 1. Спр. 547. Арк. 4—5.

всі книжки та періодичні видання, як надруковані на території України, так і ті книжки, котрі з'явилися поза межами України, та зміст котрих торкається українських справ.

На збирання всієї друкарської продукції, котра складатиме матеріал для праці Бібліографічного Інституту, уповноважений Завідувач Українського Бібліографічного Інституту Ю. Ковалевський.

Усім власникам книгарень та книжних комор по першому вимаганню Ю. Ковалевського видати йому під його розписку по одному примірнику кожного друкованого твору, які знаходяться в книгарні чи на складі, для перевезення в приміщення Бібліографічного Інституту.

Після того, як Бібліографічний Інститут використає з цих матеріалів, всі книжки мають бути повернені до книгарень¹⁸.

На цьому ж засіданні прийнято рішення негайно розпочати складання "Української бібліографії" 1917—1919 років та видання щомісячних бюлетенів нових книг, де зазначати також і зміст журналів. "Книжна Літопись" мала надавати відомості не тільки про всі нові книги, а й про видання Бібліографічного інституту.

Тісний зв'язок із громадськими й державними організаціями у справі збереження наявних бібліотек — одне з головних питань третього засідання Ради Головної Книжної Палати (31 березня 1919 року). Першочергове завдання "Книжного фонду" — складання каталогу каталогів — тимчасово витіснило інше: захист бібліотек, яким загрожувала небезпека. Завідувач "Книжного фонду" М. Чирков, доповідаючи про діяльність відділу, наголосив, що силами Книжної Палати це зробити неможливо.

Наказ комісара Ю. Мазуренка про обов'язкову передачу Головній Книжній Палаті всіх бібліотек, які залишилися без господарів, надрукований лише в "Червоному прапорі", не був доведений до відома потрібних інституцій. Справа розшуку залишених бібліотек, яку доручили комісії за участю двох співробітників відділу, закінчилася складанням кількох протоколів огляду.

Для виконання всього обсягу робіт не вистачало фахівців. Згідно зі штатним розписом, до "Книжного фонду" входили: голова відділу, бібліотекар, 2 помічники бібліотекаря, 2 експедитори, 3 емісари для поїздок за кордон у справах відділу, 8 реєстраторів зі складання каталогу бібліотеки рухомого складу, 10 реєстраторів зі складання каталогу, 1 діловод, 1 друкарка. Зрозуміло, що така кількість працівників уповільнювала виконання поставлених завдань, окрім того, були й інші перешкоди: цінну бібліотеку Штейнгеля фонд не одержав через брак дозволу; багато будинків зайняли військові, які вважали все майно своєю власністю та не дозволяли оглядати книжкові фонди.

Отже, до березня 1919 року "Книжний фонд" отримав лише видання з бібліотеки Дембо-Чайковської з будинку Терещенка на Бібіковському бульварі й книги із зібрання княгині Щербатової. Колекцію Дембо-Чайковської описували на картки й мали передати до Національної бібліотеки, а книги Щербатової, здебільшого мистецтвознавчого спрямування, — до Академії мистецтв. "Книжний фонд" планував отримати відомості про бібліотеки скасованих інституцій та розпочати складання каталогу бібліотек урядових організацій.

Враховуючи ці обставини, учасники третього засідання Ради Головної Книжної Палати ухвалили рішення: "Вважаючи на те, що праця Книжної Палати, щоби бути продукційною, вимагає контакту з громадськими організаціями, запрохати на блище засідання Ради представників від Исполкому, Уцентропрофу, Военревкому, Дніпросоюзу та від міських бібліотек"¹⁹.

14 квітня 1919 року на четвертому засіданні Ради Головної Книжної Палати заслухали доповідь голови Бібліотечного управління О. Могилянської. Крім охорони книг, контролю за роботою міських і сільських бібліотек, Управління відповідало за організацію з'їзду бібліотекарів. Було створено підготовчу комісію, яка склала кошторис і розробила програму, але через політичні події запланований захід не відбувся. Бібліотечним управлінням розіслали анкети для збирання статистичних даних про стан книгозбірень, а також відрядили до Москви Ю. Іванова-Меженка для ознайомлення з бібліотечною справою в Росії. Нагальним завданням було розроблення єдиного плану організації бібліотечної роботи для всієї країни, яку б координувало Бібліотечне управління, а також плану формування всеукраїнської мережі бібліотек, заснованих державним коштом.

22 травня 1919 року вийшла "Обов'язкова постанова Народнього Комісаріата Освіти"²⁰, згідно з якою положення про обов'язкове надсилання 11 примірників друкованої продукції поширювалося й на офіційні видання. Крім того, всі заклади мали подавати списки книг, які надсилали до Палати, зазначаючи кількість надрукованих примірників кожного твору або періодичного видання, а також прізвище видавця й назву видавництва. Для контролю за виконанням цього закону власники друкарень мали спеціальну "шнуровану книгу, скріплену підписами та печаткою Головної Книжної Палати, до якої книги повинні вписувати всі без виїмки"²¹. За невиконання наказу власників друкарень віддавали до суду революційного трибуналу. Ухвалені постанови сприяли налагодженню роботи Палати.

Розширення кола завдань Головної Книжної Палати потребувало негайного розв'язання питання про організацію її місцевих відділів. На п'ятому засіданні (28 квітня 1919 року) Рада Головної Книжної Палати ухвалила загальний проект утворення її філій,

¹⁸ Архів органів державної влади та управління України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 550. Арк. 1.

¹⁹ НБУВ, Інститут рукописів. Ф. 48. Спр. 4. Арк. 5.

²⁰ Там само. Спр. 3. Арк. 1.

²¹ Там само.

в якому зазначалося, що робота установи може бути плідною лише за безпосереднього зв'язку з місцевими книжними палатами. Важливе значення єдиного поточного обліку друкованої продукції доводив і той факт, що при всіх губернських виконкомах з їх власної ініціативи було створено книжні відділи, які проводили самостійну роботу, не зважаючи на Головну Книжну Палату й ті завдання, які вона ставила як всеукраїнська інституція. Брак комунікацій значною мірою перешкоджав налагодженню постійних зв'язків із такими відділами, що, можливо, й взагалі не знали про існування Головної Книжної Палати, а тому на черзі постало питання про утворення філій, що мали підпорядковуватися не тільки місцевій, а й центральній владі. Тільки така структура Палати давала змогу своєчасно виконувати її вказівки й контролювати роботу місцевих відділів.

До кінця 1919 року філії, які також називали себе книжними палатами, було організовано в Чернігові, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Катеринославі та інших містах України.

Питання утворення місцевих відділів Головної Книжної Палати розглядалось і на наступних засіданнях Ради (шосте — 8 травня 1919 року, сьоме — 15 травня 1919 року, восьме — 22 травня 1919 року).

У той час значно зросли масштаби випуску друкованої продукції: лише в Києві виходило приблизно 40 періодичних видань, діяло майже 50 видавництв, які випускали свою продукцію в 130 київських друкарнях. Кількість провінційних видавництв зросла до 250, а місцева преса нараховувала майже 450 назв. У таких умовах лише центральна державна установа могла видавати систематичний повний покажчик усіх книг та періодики, що друкувалися на території України. Виходячи з цього, робота відділу реєстрації мала проводитись у двох напрямках: реєстраційному та редакційному, що й визначило його поділ на дві секції згідно зі штатним розписом Головної Книжної Палати.

До редакційної секції входили: голова відділу, який був і головним редактором "Книжної Літописі", помічник редактора, коректор. До реєстраційної — старший реєстратор, 6 реєстраторів періодичних видань, 4 реєстратори книг, 2 реєстратори літографій, цинкографій та ін. Діловодство та канцелярську роботу всього відділу вели 2 співробітники.

Зважаючи на потреби того періоду, Рада Головної Книжної Палати підтримала ініціативу Бібліографічного інституту включити в його роботу не тільки бібліографію "біжучого" друку, а й всіх видань, надрукованих російською та іншими мовами про Україну.

За штатним розписом, планувалося виділити для цього відділу 50 посадових окладів, а фахівців підібрати впродовж 6 місяців. До відділу входили: завідувач Бібліографічного інституту, 2 помічники завідувача, 4 старших реєстратори та 40 молодших реєстраторів.

Для всіх відділів Головної Книжної Палати було створено спільну канцелярію, в якій зосереджувалися відомості про особовий склад Палати, бухгалтерська та господарська частини. До спільної канцелярії входили: керуючий, 3 завідувачі відділів, 7 урядовців, 3 друкарки, 3 кур'єри.

На дев'ятому (12 червня 1919 року) та десятому (18 червня 1919 року) засіданнях Ради Головної Книжної Палати обговорювали питання створення каталогу каталогів, що допомагав би читачам без зайвих затрат часу знайти в бібліотеках необхідну книгу. Ю. Ковалевський наголошував на потребі зближення роботи відділу "Катальога" з роботою Бібліографічного інституту щодо методів складання карток: "Треба, щоб картки катальога каталогів цілком задовольняли всім бібліографічним вимогам, щоб Бібліографічний Інститут міг користатись цим катальогом як матеріалом для бібліографії"²². У цьому напрямі значну роботу проводили співробітники академічних бібліотек.

Зі становленням нової української державності за часів Директорії до бібліографії висувалися високі вимоги: "Нам потрібна бібліографія не тільки в стислому практичному розумінні каталога книжок та списку статей, що з'явилися у періодичній пресі: час вимагає міцної підстави для бібліографії, як наукової дисципліни. <...>...Негайне утворення на місцях справжньої бібліографії на підставі науки та здобутків західноєвропейського досвіду, замість безсистемного хаотичного списування книжок, є завданням великої культурної та державної ваги, без здійснення котрого праця Бібліографічного Інституту не може мати належного значення, — зауважував Ю. Ковалевський у брошурі "Бібліографія й Український Бібліографічний інститут".

Бібліографічний інститут поклав в основу діяльності Міжнародну децимальну систему бібліографічної класифікації, що дало змогу співпрацювати з Міжнародним бібліографічним інститутом у Брюсселі й отримувати зібрані ним матеріали з питань бібліографії України.

Кожен співробітник Книжної Палати проходив двотижневе стажування, після якого складав іспит з бібліографії на право працювати в установі.

З 2 квітня до 13 травня 1919 року російська Книжкова палата (Петроград) відрядила до України свого представника для налагодження контактів з українською Книжною Палатою, а також з іншими бібліографічними установами та окремими зацікавленими особами.

Восени 1919 року розпочався надзвичайно скрутний період в історії України. На її території точилася запекла боротьба різних політичних сил: УНР, більшовики, Антанта, білогвардійці генерала А. Денікіна, поляки. У роботі Головної Книжної Палати настала перерва.

Надійшла до редакції 8 жовтня 2018 року

²² НБУВ, Інститут рукописів. Ф. 48. Спр. 4. Арк. 14.